

Jadwiga Błahut-Prusik

ORCID: 0000-0003-0741-468X

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Instytut Filozofii

University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Institute of Philosophy

Andrzej Kucner

ORCID: 0000-0001-5196-8765

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Instytut Filozofii

University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Institute of Philosophy

PODEJŚCIE PROJEKTOWE JAKO SPOSÓB KREOWANIA ZMIANY SPOŁECZNEJ

Design Approach as a Way of Creating Social Change

Słowa kluczowe: podejście projektowe, zmiana społeczna, zarządzanie zmianą, ontologia projektowania, zmiana przez design, projektowanie partycypacyjne

Key words: design approach, social change, change management, ontology of design, change by design, participatory design

Streszczenie

Artykuł poświęcono interdyscyplinarnej analizie potencjału partycypacyjnego podejścia projektowego. Kierunek rozważań określają strategie przeciwdziałania kryzysowi klimatycznemu. Celem artykułu jest krytyczna analiza projektowania modernistycznego, będącego źródłem współczesnych kryzysów. Według autorów partycypacyjne podejście projektowe jest jego alternatywą. Uznają je za jedno z głównych sposobów koniecznej zmiany. Autorzy formułują tezę, iż podejście projektowe odgrywa kluczową rolę w strategiach przeciwdziałania kryzysowi klimatycznemu i może znacząco

Abstract

The article is devoted to an interdisciplinary analysis of the potential of the participatory design approach. The direction of the considerations is determined by strategies for counteracting the climate crisis. The aim of the article is to critically analyze modernist design, which is the source of contemporary crises. According to the authors, the participatory design approach is its alternative. They consider it to be one of the main ways of necessary change. The authors formulate the thesis that the design approach plays a key role in strategies for counteracting the climate crisis and can sig-

wpływać zarówno na zmiany środowiskowe, jak i na jakość społecznej egzystencji. Artykuł jest analizą teoretyczną wybranych kwestii związanych z wykorzystaniem podejścia projektowego w procesach kreowania zmian społecznych. Podczas jego przygotowywania wykorzystano metodę monograficzną, desk research i metodę analizy źródeł oraz analizę porównawczą

nificantly affect both environmental changes and the quality of social existence. The article is a theoretical analysis of selected issues related to the use of the design approach in the processes of creating social change. During its preparation, the monographic method, desk research and the source analysis method and comparative analysis were used.

Wstęp

Projektowanie jest złożoną działalnością człowieka, której wpływ sięga znacznie poza jego bezpośrednie, funkcjonalne zastosowanie. Współczesne, wzajemnie ze sobą powiązane wyzwania wynikają z głęboko zakorzenionych sposobów naszego istnienia, wzorców poznawczych i związanego z nimi działania. Aby efektywnie odpowiadać na te wyzwania, niezbędna jest zmiana sposobu, w jaki projektujemy nasz świat i w nim działamy. Kryzys klimatyczny wywołuje konieczność przededefiniowania celów projektowania we wszystkich istotnych aspektach ich przesłanek, istoty i konsekwencji. Ponieważ życie człowieka ma miejsce w świecie przez niego zaprojektowanym, radykalna zmiana w tej sferze jest jednym ze sposobów radzenia sobie z kryzysem. Rozwój uwarunkowany procesami projektowymi, linearną masową produkcją i konsumpcją wiązał się dotąd z intensywnym wykorzystywaniem zasobów i zanieczyszczeniem środowiska naturalnego. By zmienić ten stan rzeczy, nieuchronne są radykalne zmiany w dominujących modelach życia, wytwarzania oraz konsumpcji dóbr. To perspektywa, która wykracza poza tradycyjne podejście do projektowania, będącego nie tylko narzędziem kreowania produktów i usług, ale w formule designu regeneratywnego jednym z instrumentów alternatywnej strategii rozwoju.

Według Arturo Escobara ukierunkowanie projektu na inne cele wymaga stworzenia nowej świadomości i osadzenia projektu w nowej narracji, nadaniu mu całkowicie nowego znaczenia. Tego rodzaju przeprojektowanie obejmuje zrozumienie, zakorzenionej w modernistycznym projektowaniu, dualistycznej ontologii separacji, kontroli i zawłaszczania, dominującej w patriarchalnym kapitalizmie. W istniejącej sytuacji potrzeba kolejnego krytycznego namysłu nad istniejącymi wzorcami racjonalności i wynikającymi z nich sposobami bycia, po to, by w ich miejsce stworzyć alternatywę w postaci szerokiego relacjonizmu ujmujące-

go wzajemne powiązania wszystkiego, co istnieje (Escobar 2018: 42). W kontekście tej potrzeby należy rozważyć, jaki jest potencjał myślenia i działania projektowego (oddolnego, partycypacyjnego, angażującego) jako alternatywy dla zarządzania systemowego, odgórnego, opartego na hierarchicznej kulturze organizacyjnej i wskaźnikach? Czy zmieniając sposób projektowania naszego świata, jesteśmy w stanie uczynić go bardziej zrównoważonym lub więcej – regeneratywnym – i czy finalnie jesteśmy w stanie wykreować nową kulturę projektowania? W jakim stopniu projektowanie może stać się skutecznym środkiem transformacji w kierunku porządku bio- i planetocentrycznego?

W artykule podjęto próbę interdyscyplinarnej analizy podejścia projektowego i jego roli w strategiach związanych z przeciwdziałaniem kryzysowi klimatycznemu, jakie towarzyszą zielonej transformacji. Autorów interesowała kwestia wartości, zasięgu i sprawczości podejścia projektowego oraz konieczności jego przemyślenia jako środka realnie wpływającego na doświadczenie i jakość społecznej egzystencji. Podejście projektowe jest traktowane jako wypadkowa założeń, możliwości i działań powiązanych z celami angażowanych grup interesariuszy, tworzonymi rozwiązaniami, nastawionymi na ich aplikację po to, by przeciwdziałać realnym problemom społecznym, ekonomicznym i środowiskowym. Niezależnie od różnorodności stosowanych w praktyce szczegółowych metodyk, podejście projektowe eksponuje wartość współpracy, nastawienia na poznanie i rozwiązywanie problemów, wykorzystanie dostępnych zasobów oraz dążenie do prostoty, wykonalności, adekwatności do problemów oraz efektywności (Brown 2016: 47; Badke-Schaub, Voute 2018: 28).

Aby zbadać wpływ podejścia projektowego na procesy kreowania zmian społecznych, podczas prac nad artykułem zastosowano kilka metod badawczych. Efektem stała się wielowymiarowa, interdyscyplinarna analiza. Autorzy wykorzystali metodę monograficzną, desk research, metodę analizy piśmiennictwa oraz analizę porównawczą. Pierwsza z nich służyła analizie i ewaluacji badanych podejść projektowych. Desk research i analizę piśmiennictwa wykorzystano w celu zebrania wyników dotychczasowych badań w zakresie teorii i praktyki projektowej i jej różnorodnych aplikacji w rzeczywistych projektach. Dzięki analizie porównawczej autorzy mogli zestawić różne przypadki i metody stosowane w projektowaniu społecznym, wykazując ich specyfikę,

efektywność, związane z nimi wyzwania i ograniczenia. W przygotowaniu artykułu pomocne były własne doświadczenia autorów, które zdobyli w zakresie projektowania usług, projektowania społecznego oraz myślenia projektowego i badań użytkowników.

Od ontologicznego wymiaru projektowania do jego demokratyzacji

Mówiąc o projektowaniu, odwołamy się do szerokiej, ontologicznej definicji tego pojęcia, bazującej na kilku istotnych przesłankach. Po pierwsze, projektowanie ma fundamentalne znaczenie dla bycia człowiekiem – projektujemy, to znaczy rozważamy, planujemy i organizujemy w sposób, który kształtuje nasze środowisko życia, możliwości wyboru, decyzje i działania. „Projektując narzędzia, projektujemy sposoby bycia” (Winograd, Flores 1986: xi). Wystarczy wspomnieć o innowacjach technologicznych (od prasy drukarskiej po Internet), które wpłynęły na sposób naszego działania i kształtowały warunki istnienia. Po drugie, projektując, jesteśmy jednocześnie uwarunkowani przez to, co już zaprojektowaliśmy. Projektowanie jest więc procesem zwrotnym, jak określa to Anne-Marie Willis, jest „podwójnym ruchem projektowania ontologicznego” (Willis 2006: 80). Oznacza to, że wszystkie tworzone przez człowieka produkty, obiekty, struktury, systemy, usługi, a nawet głoszone narracje warunkują środowisko życia oraz określone sposoby bycia, poznawania i działania. Jak wyraził to Victor Papanek: my projektujemy świat, a świat projektuje nas (Papanek 2023). Tezę tę parafrazowano wielokrotnie, zmieniając dziedzinę i skalę, poczynając od zyskujących „inteligencję” przedmiotów i systemów codziennego użytku po na powrót „ludzkie”, „życzliwe”, „15-minutowe” układy urbanistyczne (por.: Norman 2018: 28 i n.; Norman 2007: 155 i n.; Gehl 2014: 9 i n.; Sim 2020: 35 i n., Moreno 2024). Podejście projektowe ma więc decydujący wpływ na to, w jakiej rzeczywistości żyjemy i kim się stajemy za sprawą różnego rodzaju zachowań i praktyk, które warunkują lub do których zmuszają nas projektowane przedmioty, usługi czy sposób organizacji przestrzeni. Ta dwukierunkowa dynamika sprawia, że projektowanie staje się jednym z podstawowych instrumentów kreowania przyszłości. To w tym szerokim kontekście, jak twierdzą niektórzy badacze designu, wszyscy żyjemy w klastrze projektowym, czyli

zanurzeni w różnego rodzaju projekty, co oznacza, że projektowanie staje się „kategorią poza kategoriami” (Lunenfeld 2003: 10), otwierając nowe przestrzenie dla łączenia teorii i praktyki, wizji i rzeczywistości. Na to podejście można spojrzeć też inaczej. Tłumacząc wpływ designu na życie człowieka, można posłużyć się pewną analogią pozwalającą zrozumieć relację między człowiekiem a światem zaprojektowanym jako rodzaj doświadczenia hermeneutycznego ujętego w kolistej relacji między przedrozumieniem a rozumieniem, między rozumieniem części i rozumieniem całości oraz między doświadczeniem historycznym a teraźniejszością i projekcjami przyszłości (por.: Snodgrass, Coyne 1997: 77 i n.; Faregh, Barani 2023: 310–323). Innymi słowy, design jako system myślenia i działania kreuje warunki, w jakich doświadczenie przedmiotów, usług oraz doświadczenie przestrzeni jest oddziaływaniem między nastawieniem wynikającym z indywidualnych, społecznych i kulturowych uwarunkowań ludzi a realnym stanem świata zaprojektowanego. Jego szczegółowe aspekty, np. strategie projektowe, określają zróżnicowanie i unikalność doświadczeń użytkowników, mając realny wpływ na jakość życia, adekwatność powstających rozwiązań do potrzeb i wyzwań oraz powstające i zmieniające się środowisko życia.

Ontologicznie zorientowane projektowanie daje krytyczny impuls, dotyczy bowiem ponownego przemyślenia sposobu organizacji społeczeństwa, zmiany wartości i zasad, sposobów partycypacji w tworzeniu realnych warunków życia grup i jednostek, a w dalszej kolejności istotnie wpływa na inne praktyczne wymiary działania, np. doświadczenia i role społeczne, tworzenie i zmianę modeli komunikacji, biznesu, sposoby myślenia ekonomicznego, sposoby zarządzania i wiele innych. Wydaje się to istotne zwłaszcza w zestawieniu z tezą sformułowaną przez Ezio Manzinię w *Design, When Everybody Designs* (Manzini 2015). Zgodnie z nią każdy jest wyposażony w zdolność projektowania, chociaż nie każdy jest kompetentnym projektantem. Podkreśla ona rolę zaangażowania w procesy projektowe różnych aktorów, których perspektywa dalece wykracza poza wąsko pojęty ekonomiczny zysk lub inne wąsko pojęte utylitarne relacje. Rozproszone kompetencje mogą odegrać newralgiczne znaczenie w kształtowaniu i tworzeniu alternatywnych lokalnych przyszłości, w rozwiązywaniu problemów, jakie w życiu codziennym stwarzają globalne wyzwania. Otwarcie procesu projektowego na szerszą partycypację różnorodnych grup społecznych, w tym

rdzennych społeczności, mniejszości i innych marginalizowanych grup, w przeciwieństwie do wąskiego grona ekspertów reprodukujących istniejące struktury władzy i nierówności, warunkuje bardziej inkluzywne, etyczne i autentyczne rozwiązania. Zmienia też jakość i rozumienie relacji, których korelatem stają się elementy świata zaprojektowanego wynikające z celów i mnogich strategii projektowych, obszarów, warunków i możliwości projektowania, oczekiwań i potrzeb użytkowników, modeli i funkcji rozwiązań oraz innych istotnych uwarunkowań (Hoven, Vermaas, Poel 2014).

Escobar w partycypacyjnym podejściu projektowym widzi narzędzie do przeprowadzenia radykalnej zmiany społecznej. Istotny potencjał upatruje w projektowaniu etnograficznym, uczestniczącym i kooperacyjnym. Za każdym z tych określeń kryje się inna kategoria wymagań: konieczność relatywizacji i osadzenia wyzwań projektowych, potrzeba włączania różnorodnych interesariuszy oraz wymóg współdziałania i współtworzenia jako formy interakcji uczestników procesu projektowego. Każdy z celów implikuje szereg wartości determinujących projektowanie. Wymaga ono nowych podejść i sposobów myślenia, a w nich nowych metod, narzędzi, czyli nowego „myślenia projektowego” (Brown 2016). Zawiera się w nim nowy sposób podejścia do celów i zadań, a także nowe podejście do świata i ludzi, bardziej etnograficzne i relacyjne. W takim kształcie projektowanie oparte na współpracy staje się mnogie, partycypacyjne i rozproszone. W tym kontekście konstatacja Tima Browna, iż „design stał się zbyt ważny, aby pozostawić go w rękach designerów” (Brown 2016: 40), zwłaszcza w obliczu współczesnych wyzwań, nabiera podwójnego znaczenia. Po pierwsze, chodzi w nim o jak najlepsze rozpoznanie i zaspokajanie potrzeb użytkowników poprzez zastosowanie metod angażujących ich w proces projektowy. Po drugie, równie istotne okazuje się przekształcenie procesu projektowego. Według Escobara dominuje dziś tradycyjna forma projektowania tworzonego przez ekspertów. Jest ona skoncentrowana na przedmiotach i usługach. Przyjmuje się w niej za oczywistość istniejący porządek społeczny i gospodarczy oraz konwencjonalne sposoby zaspokajania potrzeb w formie nabywania i konsumpcji dóbr. Escobar postuluje zastąpienie jej podejściem partycypacyjnym, zorientowanym prospołecznie oraz otwartym na interesariuszy reprezentujących odmienne potrzeby i możliwości. Opowiada się on za praktykami projektowymi zorientowa-

nymi na inne cele niż wytwarzanie i konsumpcja. Według niego ich realizacja wymaga zmiany stosowanych obecnie ram projektowych, czyli kluczowych założeń wyjściowych determinujących sposób realizacji oraz efekty procesu projektowego i wynikające z niego korzyści. Escobar zwraca szczególną uwagę na kwestie takie jak: miejsce, środowisko naturalne, zrównoważony rozwój, doświadczenie, polityka, kolektyw i rola technologii cyfrowych w transformacji kontekstów projektowych (Escobar 2019: 79). Wraz z zaangażowaniem różnorodnych grup interesariuszy w projektowanie pojawia się możliwość realizowania wielu odmiennych strategii projektowych, np. tworzenia pożądanych bardziej zrównoważonych i regeneratywnych rozwiązań, lepiej dostosowanych do lokalnych warunków i potrzeb. W ten sposób demokratyzacja procesu projektowego i zaangażowanie stanowi siłę napędową projektowania zrównoważonego. Wynika to z tego, że lokalne społeczności mają większe możliwości adaptacji i innowacji, które mogą być skalowane i dostosowywane do różnych warunków i kontekstów.

Synteza tych dwóch perspektyw – połączenie ontologicznego wymiaru projektowania z zaangażowaniem różnorodnych grup społecznych w proces projektowy daje wymierne korzyści. Z jednej strony, poszerza kontekst dla zrozumienia roli projektowania w odpowiedzi na kryzys klimatyczny. Wspomniany „podwójny ruch projektowania ontologicznego” pogłębia świadomość tego, jak bardzo wybory projektowe wpływają na środowisko naturalne, a jednocześnie jak dokonujące się w nim zmiany oddziałują na nasze życie, jego przyszłe warunki i kształtujące się możliwości działania. Projektowanie z myślą o zrównoważonym rozwoju i regeneracji środowiska naturalnego staje się więc zarazem kwestią aksjologiczną, deontologiczną, egzystencjalną oraz środowiskową i społeczną. Z drugiej strony, podejście partycypacyjne, angażujące może prowadzić do tworzenia rozwiązań, które są nie tylko efektywne, ale przede wszystkim głęboko zakorzenione w realiach kulturowych, społecznych, środowiskowych (Velden, Mörtberg 2014). Są przeciwieństwem wyobcowanych, zuniwersalizowanych, zglobalizowanych, ponadkulturowych wytworów, pozbawionych indywidualnej identyfikacji, zakorzenienia, adekwatności do potrzeb i doświadczeń użytkowników. Projektowanie partycypacyjne jest zatem:

– wielofunkcyjnym procesem komunikacji i edukacji różnych grup interesariuszy i jednostek,

– sposobem zdobywania wielu różnorodnych doświadczeń: przeżywania i poznawania, budowania relacji w miejsce podejścia transakcyjnego, angażowania i pogłębiania świadomości, adaptacji do aktualnych i możliwych warunków, rozumienia i ewaluacji istniejącego stanu rzeczy oraz potrzeby i kierunku jego zmiany,

– praktyką współdecydowania, kiedy poszczególne iteracje procesu powstawania rozwiązania przyczyniają się do empatyzacji, lepszego zrozumienia i reagowania na zmieniające się warunki życia, środowiska, dostępności, sposobów wykorzystania zasobów, następstw podejmowanych decyzji i wynikających z nich zachowań (por.: Crilly et al. 2008: 425–457).

Ponadto, te dwie perspektywy rozszerzają odpowiedzialność społeczną na każdego z twórców, nie tylko jako potencjalnego projektanta rozwiązań, ale przede wszystkim jako podmiot dokonujący określonych wyborów. W efekcie, projektowanie z perspektywy ontologicznej i z zaangażowaniem społeczności może docelowo przyczyniać się do tworzenia bardziej zrównoważonego i zdrowego środowiska, co jest kluczowe w walce z kryzysem klimatycznym. W ten sposób projektowanie może stać się narzędziem nie tylko łagodzącym skutki kryzysu klimatycznego, ale także sposobem aktywnego przekształcania świata w kierunku większej równowagi środowiskowej i odtwarzania zdolności regeneracyjnych planety.

Rozważania nad kwestią projektowania jako procesu komunikacji podejmowano wielokrotnie. Wskazanie na ten istotny aspekt podkreśla wpływ podejścia projektowego na partycypację i kreację, równoczesne rozumienie i kształtowanie porozumienia, kreowanie i doświadczanie, relatywność ról projektanta i użytkownika, rolę zaangażowania w tworzenie, a następnie świadome użytkowanie. W praktyce takie podejście projektowe wykorzystuje się np. jako sposób integrowania lokalnych społeczności oraz ścieżkę kokreatywnego budowania lokalnych strategii rozwoju. Łączenie regeneracji oraz partycypacji jako celów ma praktyczne znaczenie. Było np. motywem przedsięwzięcia projektowego „Regenerative Community Jam”, zorganizowanego w październiku 2022 roku w Eindhoven podczas Dutch Design Week (DDW 2022; por.: Bakkes 2023).

Projektowanie jako transformacja świadomości kryzysu

Projektowanie nierozzerwalnie związane jest z konstruowaniem struktur determinujących ludzkie możliwości, a także relacje z innymi istotami i z przyrodą. Stało się ono również jedną z praktyk kształtujących model gospodarki i konsumpcji, w którym koszty i straty środowiskowe od dawna przerastają osiągnięte korzyści gospodarcze, a dalszego globalnego wzrostu, przy stale rosnącej produkcji i konsumpcji, nie sposób uzasadnić ekonomicznie (Daly 2005: 100–107). Współczesne podejście do designu i produkcji, charakteryzujące się dążeniem do intensyfikacji konsumpcji i minimalizacji kosztów na rzecz maksymalizacji zysków, doprowadziło do degradacji zasobów naturalnych, nadmiernego wykorzystania surowców, zanieczyszczenia środowiska i generowania ogromnych ilości odpadów.

Wyzwanie, jakim jest konieczność przeprojektowania świata, wymaga głębokiej refleksji nad dominującymi modelami życia społecznego, które kształtowały naszą cywilizację przez ostatnie trzy stulecia. Industrializm, kapitalizm, neoliberalizm, antropocentryzm, racjonalizm, patriarchy, sekularyzacja w złożony sposób wpłynęły na to, jak postrzegamy i tworzymy nasze środowisko życia, jak kreujemy potrzeby i jak je zaspokajamy. W obliczu realiów świata przekształconego przez zmieniający się klimat, zderzamy się ze świadomością katastrofalnych skutków dotychczasowego modelu rozwoju. Stoimy przed koniecznością stawienia czoła temu, co Escobar (2018; 2019) określa „projektową katastrofą”. Jest nią projektowanie modernistyczne, oparte na dualistycznej ontologii (umysł-ciało, ja-inny, podmiot-przedmiot, natura-kultura, materia-duch, rozum-emocje) oraz kapitalistycznej nowoczesności, związanych z degenerującym planetę zużyciem zasobów i ogromną destrukcją materialną oraz z nowoczesnymi procesami transformacyjnymi, których skutki okazują się paradoksalne. Tę paradoksalność obrazuje kilka wybranych zjawisk, np. globalny poziom marnotrawstwa żywności i ciągle współwystępowanie zjawiska głodu, starzenie się i depopulacja społeczeństw większości państw Europy, Ameryki Północnej i jednoczesna walka ze zjawiskiem globalnych migracji, postępująca globalna urbanizacja i rozrastanie się miejskich stref ubóstwa, postępujące rozwarstwienie ekonomiczne w skali świa-

ta, udział najzamożniejszych w globalnej emisji gazów cieplarnianych i wiele innych negatywnych zjawisk gospodarczych, społecznych (Bińczyk 2018; Hickel 2021: 13–60). Tłem tych zjawisk są zmiany klimatyczne i środowiskowe, wokół których z jednej strony toczą się jałowe, upolitycznione spory poświęcone sprawstwu i odpowiedzialności, z drugiej – obserwujemy deficyt realnych działań, dostosowanych skalą do stale rozpoznawanych problemów i wyzwań (IPCC, 2023: *Climate Change 2023: Synthesis Report*; *Książka o klimacie...*, 2023).

Krytyka modernistycznego modelu projektowania, zdominowanego przez dualistyczne podziały i kapitalistyczną logikę, wskazuje na potrzebę głębokich zmian w podejściu do projektowania. Przeprojektowanie świata wymaga od nas nie tylko zmian w technologiach czy praktykach. Zmiana metod działania rozpoczyna się na głębszym poziomie, implikuje konieczność przemyślenia i redefinicji naszych podstawowych założeń ontologicznych i epistemologicznych. Jakiej więc alternatywnej orientacji epistemiczno-ontologicznej wymaga przeprojektowanie świata? Co musiałoby się stać, by fundamentalnym punktem odniesienia stała się społeczna i środowiskowa perspektywa? Zmierzenie się z tymi problemami wymaga kolejnej krytyki racjonalistycznego i modernistycznego tła kulturowego, z którego wyłonił się nowoczesny projekt, w którym nadal funkcjonujemy. Potrzebujemy przekształcenia podstaw naszego myślenia i działania, począwszy od sposobu, w jaki wartościujemy zasoby naturalne, przez to, jak definiujemy sukces i postęp, skończywszy na tym, jak projektujemy produkty, usługi i systemy. Nie jest to wąsko pojęta kwestia wykorzystywanych technologii i tworzonych innowacji (są one jedynie środkami, a nie celami zmian), ale przede wszystkim kwestia przekonania do wartości holistycznego i zintegrowanego podejścia, które promuje zrównoważony rozwój, odtworzenie i regenerację ekosystemów oraz równowartość ludzkich i pozaludzkich warunków egzystencji. Oznacza to konieczność redefinicji projektowania w taki sposób, aby służyło ono bio- i planetocentrycznemu sposobowi istnienia. By to osiągnąć, niezbędne jest stworzenie takich warunków, by przyszłość stała się regeneracyjna środowiskowo i społecznie sprawiedliwa. Za Margaret Atwood można przyjąć, że na nowo potrzebujemy utopijnej, a ściślej protopijnej wizji świata, stanowiącej przekonującą alternatywę obecnego modelu życia i zaspokajania potrzeb, angażującą, sensotwórczą, która wymaga partycypacyjnego

projektowania jako czynnika sprawczego w dążeniu do stworzenia alternatywy konsumpcjonizmu (Atwood 2023: 476–477).

Na ontologicznych przesłankach zbudowane jest nasze rozumienie świata i naszego w nim miejsca, co z kolei determinuje sposób, w jaki tworzymy, używamy i interpretujemy zarówno przedmioty, jak i systemy, w których działamy. Kluczowe w przeprojektowaniu świata wydaje się odejście od ugruntowanych w kulturze Zachodu dualizmów. Podejście dualistyczne, zakorzenione w wielu współczesnych praktykach i ideologiach, które oddziela umysł od ciała, metafizycznie przeciwstawia człowieka innym istotom żyjącym, odseparowuje kulturę od natury, doprowadziło nas do przekonania o dychotomicznej i często antynomicznej strukturze świata. Konsekwencje dualizmu widać w nierównoważonym rozwoju, w którym pozaludzkie wymiary świata są podporządkowane człowiekowi czy nawet mu przeciwstawione. Projektowania zrównoważonego i regeneracyjnego jako alternatywnego sposobu myślenia i działania nie da się urzeczywistnić bez przewyciężenia tych podziałów, bez przejścia na holistyczne, systemowe i relacyjne podejście, które uznaje wzajemne powiązania i zależności wszystkich elementów ekosystemu. Redefinicja ontologicznych założeń dotyczących autonomii tego, co ludzkie, i nadrzędności wobec pozaludzkiej części świata na rzecz uznania ich współzależności i równowartości umożliwia również lepsze zrozumienie złożoności, sieciowości i systemowości wyzwań, z którymi się mierzymy. Takie podejście daje możliwość projektowania rozwiązań, które są holistyczne i planetocentryczne oraz uwzględniają szersze konsekwencje dla społeczeństw i ekosystemów. Duży potencjał w tym zakresie posiada design spekulatywny jako unikalna metoda myślenia projektowego zorientowanego na krytykę teraźniejszości oraz poszukiwanie i tworzenie idei możliwych przyszłych rozwiązań i ich następstw (Dunne, Raby 2013: 139 i n.).

Ontologiczne dualizmy mają swoje bezpośrednie przełożenie na to, w jaki sposób interpretujemy świat i zdobywamy wiedzę. U podstaw większości współczesnych praktyk projektowych leży racjonalistyczne podejście, które promuje obiektywistyczne postrzeganie świata jako zewnętrznego i niezależnego od mnogości naszych z nim interakcji i interpretacji. To podejście wspiera patriarchalny etos panowania człowieka nad naturą, co wyraża się w dominacji, eksploatacji i ostatecznie degradacji środowiska naturalnego. Wzrastaliśmy w kulturze ekono-

micznego racjonalizmu ukształtowanej przez wzorce myślenia oparte na dominacji i kontroli, zaniedbujące mniej widoczne, ale równie ważne, aspekty naszego świata, takie jak nieludzkie byty czy grupy marginalizowane. Iluzja autonomicznej jednostki pozbawiła nas mocy do współpracy z naturą i innymi ludźmi (Escobar 2018: 105, 122).

Kryzys ekologiczny – według australijskiej feministki i orędowniczki ochrony środowiska Val Plumwood – jest „zarówno kryzysem dominującej kultury, jak również kryzysem kultury rozumu lub tego, co dominująca globalna kultura uczyniła z rozumu” (Plumwood 2002: 15). Problemem nie jest tu sam rozum, a raczej jego arogancki i nieczuły wzorzec, który zdominował racjonalizm i jest podstawą narracji o panowaniu rozumu nad sferą natury. Plumwood mówi o tej formie racjonalności, która rości sobie pretensje do panowania nad naturą, opiera się na wielu „centryzmach” (antropocentryzmie, egocentryzmie, eurocentryzmie, androcentryzmie) i stworzyła w dobie globalnych rynków „ratiogeniczne potwory”, ślepe na nasze ekologiczne zakorzenienie. W takiej postaci – pisze Plumwood – „rozum stał się narzędziem dominacji i śmierci” (Plumwood 2002: 15). Kultura racjonalistyczna zniekształciła wiele sfer ludzkiego życia, przeprojektowanie świata jest więc transformacją kulturową i aksjologiczną zarazem.

Racjonalistyczne zniekształcenia ujawniają się szczególnie wyraźnie w globalnym systemie gospodarczym, który czerpie z wielu klasycznych narracji racjonalistycznych i utrwalonych dualizmów, dostosowując je do nowych kontekstów i instytucji. Przywykliśmy postrzegać rynek jako autonomiczny, w najwyższym stopniu racjonalny mechanizm, samoregulujący się i prawidłowo działający; jako wolny od „irracjonalnych” ingerencji oraz jako formę społecznego bytowania i miarę wartości („efektywności”) innych społecznych celów. Kultura racjonalizmu rynkowego ugruntowała przekonanie o wyższości rynku jako ostatecznie sprawiedliwego i racjonalnego sposobu porządkowania życia. Ta sama racjonalistyczna logika zyskała uprzywilejowanie w stosunku do innych „bardziej chaotycznych” dziedzin i procesów społeczno-politycznych (Plumwood 2002: 19–35). „Ekonomiczna forma racjonalizmu stara się uporządkować świat racjonalnie, dostosowując go do własnych, wyjątkowo racjonalnych doktryn i uniwersalnych »praw«, przedkładając czystą teorię nad nieczystą rzeczywistość, bez względu na konsekwencje” (Plumwood 2002: 33). Najbardziej obiektywną i „racjonalną”

formułą, w oparciu o którą mierzymy rozwój gospodarczy, niezmiennie pozostaje PKB. Za Kate Raworth chciałoby się zapytać: jak to możliwe, że w kontekście dzisiejszych kryzysów społecznych i ekologicznych taki pojedynczy, historyczny, wąsko zakrojony wskaźnik wciąż zwraca na siebie uwagę całego świata (Raworth 2021: 37). „Za kilka dekad bez wątpienia spojrzemy wstecz i uznamy to za absurdalne, że niegdyś próbowaliśmy monitorować nasze skomplikowane planetarne gospodarstwo i nim zarządzać za pomocą miary tak kapryśnej, fragmentarycznej i powierzchniowej jak PKB. Kryzysy naszych czasów wymagają zupełnie innego celu” (Raworth 2021: 63). Wolnorynkowa gospodarka stworzyła i nadal podtrzymuje społeczeństwo konsumpcyjne, które zakłada obfitość zasobów i kształtuje zachowania wokół posiadania, użytkowania i akumulacji rzeczy. Taka strategia prowadzi do nadmiernego wykorzystania surowców, zanieczyszczenia środowiska oraz generowania ogromnych ilości odpadów. Projektowanie, wytwarzanie i dystrybucja rzeczy, a co za tym idzie również zachowania konsumenckie kładą się cieniem na przyszłość. „Poza wszystkimi innymi szaleństwami, globalny wolny rynek ukazuje swoje racjonalistyczne pochodzenie i swój irracjonalny przebieg poprzez ekologiczne wykorzenienie i lekceważenie sprzyjających warunków wstępnych życia ludzkiego i nie-ludzkiego. To właśnie oznacza termin »wolny rynek« – rynek niezakorzeniony, którego zasady są uwolnione od jakiejkolwiek odpowiedzialności społecznej lub uznania naszego osadzenia w ograniczającym porządku ekologicznym” (Plumwood 2002: 34). Relacje ekologiczne, jakie tworzy wolny rynek, są nieodpowiedzialne, niewytłumaczalne, i co najgorsze, dla osób znajdujących się w uprzywilejowanych kontekstach – niewidoczne.

Czy projektowanie można wydobyć z modernistycznych, niezrównoważonych i destrukcyjnych praktyk i przekierować w stronę innych ontologicznych zobowiązań, działań i narracji tak, by uniknąć pułapek kapitalistycznego oprzyrządowania i wykroczyć poza ontologię separacji, napędzanej hierarchizacją, rywalizacją, agresją oraz kontrolą nad ludźmi i przyrodą? Potrzebujemy takich form rozumu, dzięki którym będziemy w stanie krytycznie zastanowić się nad naszymi projektowymi celami, środkami, niepowodzeniami, by stworzyć formy przystające do współczesnych wyzwań. Wydaje się, że kierunek jest oczywisty – powinny to być ekologicznie wrażliwe formy racjonalności, które wartościują to, co rozsądne, m.in. na podstawie wymagań ekologicz-

nego sukcesu lub porażki. Są to te wzorce racjonalności, które kojarzą ludzkie działania z etyką szacunku dla życia i środowiska naturalnego oraz wymagają odpowiedzialności za przyrodę i za drugiego człowieka. Taka racjonalność odrzuca nieprzystającą do współczesnych realiów wiarę w jedną obiektywną prawdę o świecie, zamiast tego promując pluralizm światopoglądów, współpracę i wzajemny szacunek między wszystkimi formami życia. Pożądanym wzorcem racjonalności zakłada integrację ludzkiej praktyki wobec środowiska i uznawanych zasad, integrację ekologii i etyki. W projektowaniu oznacza to przejście od praktyk opartych na dominacji i eksploatacji do zasad zgodnych z wymaganiami życia, poszanowania złożoności i różnorodności ekosystemów oraz społeczności. Taka zmiana paradygmatu stanowi warunek wypracowania bardziej zrównoważonych, regeneracyjnych i bardziej sprawiedliwych form projektowania, które nie tylko zmniejszają szkody, ale także aktywnie przyczynią się do uzdrowienia planety i społeczeństw. Według Plumwood „w naszym obecnym kontekście racjonalne jest podjęcie próby zastąpienia modeli monologicznych, hierarchicznych i mechanistycznych, które charakteryzują nasze dysfunkcyjne partnerstwo z naturą, modelami bardziej wzajemnymi, komunikatywnymi i responsywnymi, które mogłyby zapewnić lepsze podstawy tego partnerstwa” (Plumwood 2002: 21).

Postulowana transformacja myślenia i działania, mimo globalnej skali problemów, z którymi się mierzy, wymaga odejścia od jednolitych, globalnych rozwiązań na rzecz podejść głęboko zakorzenionych w lokalnych realiach i ekologii. To nie tylko zmiana w narzędziach i technikach, ale przede wszystkim w wartościach, przekonaniach i sposobach myślenia, które kształtują nasze działania. Przez przyjęcie takiej lokalnej (czy nawet hiperlokalnej) perspektywy jako formuły działania możemy zacząć naprawiać szkody wyrządzone przez nas i poprzednie pokolenia na rzecz przyszłości bardziej odpornej, zrównoważonej i sprawiedliwej dla wszystkich form życia.

Escobar za alternatywę ugruntowanych dualizmów i jednocześnie sposób ich przekraczania uznaje „relacyjność”. Jej koncepcja bazuje na naszej zdolności do projektowania świata za pomocą relacyjnych i kooperacyjnych narzędzi i rozwiązań. Relacyjność pozwala zaangażować się w inny rodzaj projektowania eliminującego niezrównoważone struktury podtrzymujące dominującą ontologię dewastacji (Esco-

bar 2018: 25–28, 39, 42). Celem jest takie podejście projektowe, które z jednej strony obejmuje zrozumienie dualistycznej ontologii separacji, kontroli i zawłaszczania, dominującej w patriarchalnym kapitalizmie, a z drugiej strony wymaga badania istniejących i potencjalnych racjonalności i sposobów bycia, które podkreślają głęboką relacyjność oraz wzajemne oddziaływania istniejących bytów. Potrzebujemy podejścia, które zamiast służyć kapitalizmowi, generowaniu zysków, czy spełnianiu estetycznych dążeń, wyeliminuje niezrównoważone struktury, podtrzymywane przez ugruntowaną ontologię dewastacji. Oznacza to, że potrzebujemy również edukacji w zakresie zrozumienia kontekstów społecznych, kulturowych, ekonomicznych i ekologicznych, w których działają projekty. W ten sposób Escobar powraca do wyartykułowanego w latach 70. XX wieku postulat Victor Papanka (Papanek 2023). Według Papanka nieuchronna jest zmiana dominującego modelu projektowania na projektowanie świadome społecznie, inkluzywne, uważne i odpowiedzialne, nie tylko w kontekście indywidualnych potrzeb, ale również społecznych i środowiskowych. W dobie globalnego kryzysu ekologicznego postulat ten staje się wręcz moralnym i ekologicznym imperatywem; koniecznością, która wymaga nowego podejścia, integrującego etykę, innowacje i odpowiedzialność społeczną. Projektowanie świata nie jest już jedynie kwestią estetyki czy funkcjonalności, kalkulacji i oczekiwania ekonomicznego zysku. W pierwszej kolejności powinno ono odpowiadać na bieżące wyzwania, ale także aktywnie przyczyniać się do budowania bardziej zrównoważonej i sprawiedliwej przyszłości. Za sposobem, w jaki projektujemy świat, stoi głęboka odpowiedzialność za decyzje projektowe. Projektowanie, które nie bierze pod uwagę swojego wpływu na środowisko i społeczeństwo, nie jest już akceptowalne. Papanek wzmocnił tę tezę w *The Green Imperative* (1995), który w chwili pierwszej publikacji był odosobnionym i przedczesnym głosem wśród teoretyków i praktyków designu, choć wynikał ze świadomości przyspieszającej katastrofy środowiska naturalnego (Papanek 1995: 7 i n.). Jego oceny zyskały liczne potwierdzenia empiryczne oraz naukowe w kolejnych latach. Za skuteczny sposób przeprowadzenia niezbędnej transformacji uznał Papanek jej odpowiednie wyskalowanie. Ze sceptycyzmem odnosił się do wszelkich megastruktur oraz megawytworów człowieka, takich jak globalne koncerty, megapaństwa, które z powodu wielkości okazywały się trudne do zmiany lub całkowi-

cie niereformowalne (Papanek 1995: 10). Postulował skupienie się na obiektach, przestrzeni i procesach, poddających się efektywnemu kontrolowaniu i efektywnej zmianie. Antycypując późniejsze rozwiązania, opowiadał się za upowszechnianiem zielonego projektowania jako uniwersalnego kompleksowego podejścia we wszystkich istotnych aspektach designu (Papanek 1995: 30). Realizacja tego postulatu wymaga interdyscyplinarnej edukacji wykorzystującej ekologiczne idee i metody, łączenie ich z ekologią, filozofią i etyką. Wyznacznikami transformacji powinny stać się praktyczne dyrektywy, takie jak: dążenie do jakości, trwałość w celu długotrwałego użytkowania dóbr, odstąpienie od czysto ekonomicznych motywów produkcji dóbr, tworzenie produktów, których działanie przyczynia się do ochrony zasobów i regeneracji środowiska naturalnego, ujmowanie praktyki projektowej wraz z jej wszelkimi konsekwencjami dla zasobów i środowiska, wymaganie od projektantów głębokiej świadomości i rozumienia wymagań środowiska naturalnego (Papanek 1995: 39).

Oddolne i lokalne podejście projektowe jako rozwiązanie

W jaki sposób, a przede wszystkim w jakim stopniu możemy zmieniać rzeczywistość, wykorzystując do tego projektowanie? W czym tkwi potencjał projektowania oddolnego, partycypacyjnego, angażującego, wykraczającego poza funkcjonalne lub komercyjne zastosowania designu produktów i usług? Jak skuteczne może być projektowanie, które uwzględnia kontekst społeczno-środowiskowy; projektowanie stanowiące alternatywę zarządzania systemowego, odgórnego, opartego na wskaźnikach? W ostatnich latach rośnie znaczenie form społecznej aktywności podejmowanych na rzecz szeroko rozumianych przemian, postrzeganych jako odpowiedź na potrzebę innowacji i tworzenia nowych nieeksploatacyjnych form życia. Na ile są one sygnałami pożądanego sposobu tworzenia świata? Według Escobara będzie to podstawą ontologicznego podejścia do projektowania. W ostatniej dekadzie w świecie designu pojawiły się ważne tendencje zmierzające do reorientacji praktyki projektowej z jej tradycyjnego modelu, związanego z przedmiotami, zmianami technologicznymi, jednostką i rynkiem, realizowanego przez doświadczonych ekspertów, w kierunku koncepcji projektowania

skoncentrowanego na użytkowniku, umiejscowionego, interaktywnego, współpracującego i partycypacyjnego, ukierunkowanego znacząco na produkcję ludzkiego doświadczenia i samego życia (Escobar 2018: 70).

Od czasu rewolucji przemysłowej dominującym paradygmatem projektowania było tworzenie produktów na potrzeby rynku i konsumpcji. Papanek w *Dizajnie dla realnego świata* zaproponował alternatywną koncepcję projektowania. Jej znaczenie polega na instrumentalizacji designu podporządkowanego istotnym potrzebom społecznym oraz wykorzystującego potencjał środowiska naturalnego w rozwiązywaniu istotnych problemów społecznych. Tworząc koncepcję rozwoju projektowania, Papanek postulował powiązanie praktyk projektowych z odpowiedzialnością wobec społeczeństwa i środowiska naturalnego. Kluczowe założenia można sprowadzić do przekonania, że projektowanie powinno stać się praktyką dającą efekty istotne społecznie i środowiskowo, a nie jak obecnie ważną głównie ekonomicznie i konsumpcyjnie. Praktyczne konsekwencje tej tezy wymagają tego, by praktyki projektowe zakorzeniać w realnych praktykach społecznych oraz zjawiskach i procesach środowiskowych, tylko wówczas możliwe jest uchwycenie kontekstu tworzonych rozwiązań (produktów lub usług) (Papanek 2012: 238–241). Przykładem wyzwania generującego istotne decyzje projektanckie jest sposób użytkowania rzeczy, które zamiast tradycyjnego właściciela-użytkownika będą współużytkowane, czyli przez długi czas powinny trwale spełniać oczekiwania wielu zmieniających się użytkowników, a nim powstaną, rozstrzygnięcia wymaga kwestia surowca, jego pochodzenia, sposobu produkcji, dystrybucji, sposobów użytkowania, możliwości konserwacji, naprawy, regeneracji oraz końca życia rzeczy i odzyskania surowca lub energii (Papanek 1995: 208 i n.). Formułą takiej praktyki projektowej jest design cyrkularny, a jego rozwinięciem design biofiliczny i regeneratywny. Zakłada się w nim, że w procesie projektowania i wszystkich faz użytkowania obiektów, przestrzeni i produktów wymaganym celem jest pozytywny efekt środowiskowy. Obecnie to podejście rozwija się w budownictwie, architekturze i urbanistyce, jednak jego potencjał pozwala na szerszą aplikację (Dias 2015: 150 i n.).

Zbiorowa determinacja w kierunku szeroko rozumianych przemian może być postrzegana jako odpowiedź na potrzebę innowacji i tworzenia nowych, nieeksploatacyjnych form życia, zrodzonych z marzeń,

pragnień i zmagania wielu grup i narodów na całym świecie. W 2018 roku Escobar pytał o możliwość pojawienia się nowej, bardziej radykalnej i konstruktywnej wyobraźni projektowej; o narodziny nowej „rasy” projektantów-aktywistów przemian, którzy przedefiniują dobrobyt, projekty życiowe, terytoria, lokalne gospodarki i społeczności (Escobar 2018: 28).

Globalna gospodarka jest obecnie tak duża, że społeczeństwo nie może już nie dostrzegać, że nieograniczony ekosystem nie istnieje. Innymi słowy, nierealne jest utrzymanie wzrostu gospodarczego w ograniczonej biosferze, w każdym razie nie na takich zasadach jak do tej pory. Podstawowe wskaźniki rozwoju wymagają redefinicji, zupełnie innej perspektywy, innych celów niż zysk – wymagają nowych sposobów myślenia. O takiej zmianie pisze m.in. Raworth, gdy postuluje wyjście poza formułę konsumpcjonizmu jako sposobu rozumienia człowieka wyłącznie z perspektywy potrzeb wymagających zaspokojenia. Alternatywą istniejącego systemu produkcji i konsumpcji dóbr jest świadoma i równie systemowa zmiana zachowań, nawyków, polegająca na rezygnacji z wielu dotychczasowych działań. Agentami zmiany mogą się stać wszyscy zaangażowani w proces zielonej transformacji, jak również jej beneficjenci. Projektowanie zorientowane środowiskowo i społecznie może być w tej zmianie użytecznym instrumentem inspirowującym i angażującym interesariuszy, pozwalającym urzeczywistnić zmianę w postaci konkretnych rozwiązań, dającym gotowe propozycje postępowania będące alternatywą konsumpcji, stanowiącym czynnikiem sprawczy „półtorastopniowego stylu życia” – oddolnej inicjatywy obywatelskiej *Take The Jump* (Raworth 2023: 442–443). Jej założenia, jako forma oddolnej akcji społecznej, mają uniwersalny charakter i lokalne zastosowanie. Odnoszą się do codziennych praktyk i jako zalecenia wpływają na rutynowe zachowania ludzi, a w efekcie pozytywnie i w sposób mierzalny oddziałują na środowisko naturalne. Sześć zasad wymaga od użytkowników:

- używania produktów elektronicznych przez okres przynajmniej 7 lat (*end clutter*),
- rezygnacji z codziennego użytkowania samochodów osobowych (*travel fresh*),
- praktykowania na co dzień diety roślinnej (*eat green*),
- nabywania w roku nie więcej niż 3 sztuk odzieży (*dress retro*),

- wypoczywania w pobliżu miejsca zamieszkania (holiday local),
- zmieniania systemu we współpracy z innymi (change the system, <https://takehthejump.org/>).

Tego rodzaju przykład oddolnej inicjatywy o zasięgu lokalnym, możliwej do powielania niemal w każdej innej społeczności i miejscu, wskazuje na globalne znaczenie niekiedy nawet minimalistycznych zmian, powstających w niewielkich grupach (*The Power of People*).

Projektowanie oddolne, zidentyfikowane jako podejście stosowane m.in. przez społeczności lokalne do rozwiązywania problemów takich jak np. brak zieleni, ograniczony dostęp do ekologicznej żywności czy alternatywne formy mobilności, staje się coraz bardziej istotne społecznie. Inicjatywy te, początkowo napędzane względami ideologicznymi, obecnie przyciągają coraz szersze grupy ludzi i rozbudowane sieci społeczne. Ta ewolucja jest wynikiem kilku czynników: zwiększonej świadomości społecznej; codziennych problemów nasilających się w kontekście kryzysu społeczno-środowiskowego; wymogu lepszej dostępności skutecznych rozwiązań, które zyskały na popularności dzięki globalnym sieciom informacyjnym. Dodatkowo Internet i media społecznościowe sprzyjają tworzeniu bardziej otwartych, elastycznych i dostępnych rozwiązań, przyciągających lokalne grupy aktywistów i osoby przekonane o potrzebie zmian. W rezultacie na znaczeniu zyskują organizacje oddolne, a uczestniczące w nich osoby stają się bardziej kompetentne w dziedzinie projektowania. To z kolei upowszechnia i popularyzuje kooperatywy charakteryzujące się rozproszonym i kompetentnym podejściem do projektowania (Manzini 2015: 40–41).

Podsumowanie

Demokratyzacja projektowania zwiększa znaczenie edukacji uczestników procesów i interesariuszy powstających rozwiązań. Umiejętności projektowe oraz kultura projektowania są istotnymi czynnikami zmian mającymi realny wpływ na kształt przestrzeni zurbanizowanej i obszarów wiejskich, na społeczną inkluzywność, dostępność rozwiązań oraz na pożądane efekty środowiskowe. Edukacja oparta na wyzwaniach rzeczywistego świata nabiera utylitarne go charakteru jednak z uwzględnieniem szerokiej perspektywy – planetocentrycznej, a nie wąskiej – antropocentrycznej. W obliczu globalnych kryzysów

ekologicznych, społecznych i ekonomicznych ewoluuje rola projektowania. Staje się ono czynnikiem nieformalnej edukacji, komunikacji i integracji uczestników. Projektowanie nie tylko tworzy rzeczy i przestrzenie, ale też staje się podejściem, które pozwala obywatelom zrozumieć współczesne problemy i aktywnie uczestniczyć w ich rozwiązywaniu. Demokratyzacja projektowania ma swoje wymagania oraz daje wymierne korzyści społeczne. W praktyce poszerza świadomości znaczenia podejścia projektowego, stwarza możliwość kompleksowego rozwiązywania problemów, jak również kokreacji przedsięwzięć ważnych społecznie, gospodarczo i środowiskowo. Ta świadomość pozwala projektować interwencje, które docierają do korzeni problemów, a nie tylko tłumią objawy, tworząc bardziej zrównoważone i rezylienne systemy. Edukacja projektowa może stać się swego rodzaju katalizatorem w przekształcaniu sposobów myślenia obywateli. Może przyczynić się do kształtowania postaw sprzyjających kreatywnemu i skutecznemu rozwiązywaniu problemów, jednocześnie promując demokratyczne procesy decyzyjne, w których lokalne społeczności mają wpływ na kształtowanie projektów bezpośrednio determinujących ich życie i lokalne środowisko. W tym modelu projektowanie przestaje być wyłącznie domeną specjalistów, staje się wspólnym przedsięwzięciem, w którym każdy z poczuciem sprawstwa kształtuje przyszłość.

Szeroko pojęta edukacja w zakresie myślenia i działania projektowego stwarza potencjał i wyzwanie dla nas wszystkich, byśmy stali się świadomymi uczestnikami i kreatorami tkanki życia splecionej z ludzkich i pozaludzkich elementów. Może to być droga, która pozwoli nam nie tylko aktywnie uczestniczyć, ale również efektywnie przyczynić się do budowania i utrzymania zrównoważonego i regeneracyjnego środowiska. Jako projektanci wspólnego świata, mamy i możliwości, i narzędzia, które wsparte poczuciem odpowiedzialności mogą wzmacniać zrównoważone współistnienie. Nowe praktyki współprojektowania, projektowania partycypacyjnego i aktywizmu projektowego coraz częściej stają się fundamentem nowego modelu projektowania innowacji społecznych, świadczą też o tym, że inny świat jest możliwy. Nowa wiedza projektowa jest jednocześnie krytyczna wobec istniejącego status quo i konstruktywna, gdyż aktywnie przyczynia się do szerokiej zmiany kulturowej (por.: Escobar 2019: 70, 211).

Bibliografia

- Atwood M. (2023), *Użyteczne utopie*, [w:] *Książka o klimacie którą stworzyła Greta Thunberg*, Wydawnictwo Agora, Warszawa: 476–477.
- Badke-Schaub P., Voute E. (2018), *Design Methodology: Where Do You Go?*, “International Design Conference – Design” January: 25–32.
- Bakkes J. (2023), *Designing a Regenerative Community Strategy*, „Medium” 4.10.2023, URL = <https://medium.com/atolye/designing-a-regenerative-community-strategy-50670c2e8b37> [dostęp z dnia 30.07.2024].
- Bińczyk E. (2018), *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*, WN PWN, Warszawa.
- Brown T. (2016), *Zmiana przez design. Jak design thinking zmienia organizacje i pobudza innowacyjność*, przeł. M. Höffner, LIBRON, Kraków.
- Crilly N., Good D., Matravers D., Clarkson P.J. (2008), *Design as communication: exploring the validity and utility of relating intention to interpretation*, “Design Studies” 29 (5): 425–457.
- DDW 2022. *Regenerative Community Jam*, URL = <https://ddw.nl/en/programme/8570/regenerative-community-jam> [dostęp z dnia 30.07.2024].
- Daly H.E. (2005) *Economics In A Full World*, „Economics. Scientific American” 293: 100–107.
- Dias B.D. (2015), *Beyond Sustainability – Biophilic and Regenerative Design in Architecture*, “European Scientific Journal” March 2015, special edition.
- Dunne A., Raby F. (2013), *Speculative everything: design, fiction, and social dreaming*, The MIT Press, Cambridge, London.
- Escobar A. (2018), *Designs for the Pluriverse Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*, Duke University Press, Durham and London.
- Escobar A. (2019), *Autonomía y diseño : la realización de lo comunal*, Universidad del Cauca, Kolumbia.
- Faregh S.A., Barani M. (2023), *An Analysis of the User’s Interpretation of the Product; Comparative Study of Experience Design and Reception Hermeneutic*, “Journal of Philosophical Investigations” 16 (41): 310–323.
- Gehl J. (2014), *Miasta dla ludzi*, przeł. S. Nogalski, Wydawnictwo WAB, Kraków.
- Hickel J. (2021), *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*, Wydawnictwo Karakter, Kraków.
- Hoven J. van den, Vermaas P.E., Poel I. van de (eds.) (2014), *Handbook of Ethics, Values, and Technological Design. Sources, Theory, Values and Application Domains*, Springer Link.
- IPCC, 2023: *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, H. Lee and J. Romero (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland.
- Książka o klimacie, którą stworzyła Greta Thunberg*, (2023), Wydawnictwo Agora, Warszawa.

- Lunenfeld P. (2003), *The Design Cluster*, [in:] *Design Research: Methods and Perspectives*, B. Laurel (ed.), MA: MIT Press, Cambridge: 10–15.
- Manzini E. (2015), *Design, When Everybody Designs: An Introduction to Design for Social Innovation*, The MIT Press, USA.
- Moreno C. (2024), *The 15-Minute City: A Solution for Saving Our Time & Our Planet*, Wiley, USA.
- Norman D.A. (2007), *The Design of Future Things*, Basic Books, New York.
- Norman D.A. (2018), *Dizajn na co dzień*, przeł. D. Malina, Karakter, Kraków.
- Papanek V. (1995), *The Green Imperative. Ecology and Ethics in Design and Architecture*, Thames and Hudson, London.
- Papanek V. (2023), *Dizajn dla realnego świata. Środowisko człowieka i zmiana społeczna*, przeł. J. Holzman, d2d.pl, Kraków.
- Plumwood V. (2002), *Environmental Culture, The Ecological Crisis of Reason*, Routledge, London and New York.
- Raworth K. (2021), *Ekonomia obwarzanka. Siedem sposobów myślenia o ekonomii XXI wieku*, przeł. A. Paszkowska, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Raworth K. (2023), *Pótorastopniowy styl życia*, [w:] *Książka o klimacie którą stworzyła Greta Thunberg*, Wydawnictwo Agora, Warszawa: 437–444.
- Sim D. (2020), *Miasto życzliwe. Jak kształtować miasto z troską o wszystkich*, przeł. K. Dec, W. Mincer, Wydawnictwo Wysoki Zamek, Kraków.
- Snodgrass A., Coyne R. (1997), *Is Designing Hermeneutical?*, “Architectural Theory Review, Journal of the Department of Architecture” 1 (1): 65–97.
- Take The Jump, URL = <https://takethejump.org/> [dostęp z dnia 3.08.2024].
- The power of people. Climate action and the role of citizens and communities, JUMP, ARUM, C40 Cities, URL = <https://takethejump.org/s/The-Power-of-People-The-JUMP.pdf> [dostęp z dnia 3.08.2024].
- Velden M. van der, Mörtberg Ch. (eds.) (2014), *Participatory Design and Design for Values*, [in:] *Handbook of Ethics, Values, and Technological Design. Sources, Theory, Values and Application Domains*, J. van den Hoven, P.E. Vermaas, I. van de Poel (eds.), Springer Link: 41–66.
- Willis A.-M. (2006), *Ontological Designing—Laying the Ground*, URL = https://www.academia.edu/888457/Ontological_designing [dostęp z dnia 29.08.2023].
- Winograd T., Flores F. (1986), *Understanding Computers and Cognition, A New Foundation for Design*, Ablex Publishing Corporation, Norwood.